

[„Nyíltan áthagyományozni”]

Cseke Péter eszmetörténeti tanulmánykötetéről

PÉTER ÁRPÁD

PhD, egyetemi adjunktus, BBTE / PhD, univ. lecturer, BBU

E-mail: peter.arpad@fspac.ro

Abstract (Traditions and Openness. The Volume of Cseke Péter on the History of Currents of Ideas)

In this article, we present the latest book by Prof. Dr. Cseke Péter, edited in Budapest, by the publishing house "Nap Kiadó", in 2020: Trianoni hófogságban. 1918–1945–1990. Eszmetörténeti tanulmányok (Captive in the Mists of Trianon. Studies in the History of Current of Ideas. 1918–1945–1990), in which the author reviews the movements of Hungarian intellectuals in Transylvania between the two world wars. The currents generated by the magazine Erdéyi Fiatalok (Transylvanian Youth), Hitel (Credit), etc. are analyzed, and it is concluded that during this period there was a real attempt to reconcile the "trans-Danubian" cultures by the top intellectuals of Europe, but unfortunately, these efforts were crushed with the outbreak of World War II. The volume traces the intellectual achievements of Jancsó Béla, who influenced the Hungarian cultural movements in Carpathian Basin for decades.

Keywords Erdéyi Fiatalok; Jancsó Béla; Hitel; history of ideas

Rezumat (Tradiție și deschidere. Volumul lui Cseke Péter despre istoria mentalităților)

Articolul prezintă cea mai recentă carte a prof. dr. Cseke Péter, apărută la Budapesta, la editura "Nap Kiadó", în anul 2020: Trianoni hófogságban. 1918–1945–1990. Eszmetörténeti tanulmányok (Captivi în nămețile Trianonului. Studii de istoria menatlităților. 1918–1945–1990), în care autorul trece în revistă mișcările intelectualilor maghiari din Transilvania în perioada dintre cele două războaie mondiale. Sunt analizate curente generate de revista Erdéyi Fiatalok (Tinerii din Ardeal), Hitel (Creditul) etc., iar autorul trage concluzia că în această perioadă exista o reală încercare de împăcare a culturilor "trans-danubiene" de către somitățile Europei; din păcate, aceste străduințe au fost năruite odată cu izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Volumul urmărește realizările intelectuale ale lui Jancsó Béla, care timp de decenii a influențat mișcările culturale maghiare din Bazinul Carpatic.

Cuvinte cheie Erdéyi Fiatalok, Jancsó Béla, Hitel, istoria mentalităților

Érdekes és roppant tanulságos „trilógia” harmadik kötetéhez jutottam hozzá nemrégiben, némileg szokatlan körülmények között. Mindeddig ugyanis Cseke Péter meghitt, jó hangulatú, születésnapjára szervezett vacsorákon adta át nekünk az abban az esztendőben megjelent könyvét (de, ha jól emlékszem, volt olyan év is, hogy kettőt). Legújabb tanulmánygyűjteményét, a magyarországi Nap Kiadónál megjelentetett *Trianoni hófogságban. 1918–1945–1990. Eszmetörténeti tanulmányok* címűt viszont már 2020 nyarán, egyedül vettem át, mindketten maszkban, sietősen két szót váltva az ajtóban és integetve egymásnak az elmaradt kézfogás helyett. És a frissen kiadott, életművét bemutató személyes honlapjának (www.csekepeter.ro) az avatóját sem tudtuk még megünnepelni...

De, akárcsak az összes korábbi, ezt a kötetet is dedikáltan vettem át, így ezúttal is érezhettem azt, hogy a szerző maga is velem tartott a hazavezető úton. A könyv elolvasása után aztán rájöttem, nem csak az ajánlás kedvessége miatt bukkan fel ez az érzés bennem: a tanár úr eddigi írásaiban mindig azt csodáltam, hogy miképpen tud távolságtartóan beszámolni olyan – sokszor szélsőséges – eseményekről, melyek őt, családját is erősen érintették, viszont ebben a volumenben úgy számol be az eseményekről, hogy nyíltan megmutatja érintettségét, implikációját, sőt: mindannyiunk közvetlen érintettségét is erősen expliciten kifejti. Analitikus, kizárólag pozitívításokra támaszkodó, kritikus szemléletű alkotásaiban eddig elvétele találhattunk saját élettörténetére való utalásokat – és azokra is legfeljebb csak az apró betűs lábjegyzetekben bukkanhattunk rá –, míg ezt a kötetet átszövi a bemutatott személyiségek, események egyéni perspektívából történő láttatásai. Már a legelején, a „Bevezető”-ben (még visszatérünk rá) megtudjuk, hogy a Cseke által kezdeményezett, László Ferencsel való közreműködés során kiteljesített *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták (1930–1940)* című kötetet miért vonta vissza a cenzúra; majd említésre kerül (58. old.) Cseke egyik meghatározó mestere, a néhai Szabó Zoltán (akitől ezen sorok írója is tanult stiliztikát); ezután a szerző forrásként idézi és integrálja az eszméleti folyamatokba a Balogh Edgárral folytatott magánlevelezését (153. old.); és hosszú mondatokban tárgyalja a 2012-es *Hitel*-konferencia máig gyűrűző, episztémikus következményeit – konferencia, amelynek mind a tudományos megalapozásában, mind a lezajlásának közösségi vetületeiben Cseke is kivette a részét (l. pl. 140. old.). És sorolhatnánk: számos olyan példát emelhetnénk ki, amely bennünket arra a következtetésre juttatott, hogy alkotónk ebbe a tanulmánygyűjteménybe bizony beleszötte saját szellemi önéletrajzát is, megmutatván ezáltal és ezen keresztül azt, hogy az egyes emberi sorsok interakciói miképpen válhatnak eszmék meghatározóivá.

Viszont nem a személyes az uralkodó narratív szál ebben a kötetben, hanem egy másik: a helyenként páratlanul izgalmas filológiai nyomozásokat ismertető, helyenként meg szomorú, morális következtetéseket levonó tanulmányoknak más a „főszereplője”. A szellemiönéletrajz-vázlat elemei mellett a legerősebb jelenléttel Jancsó Béla alakja bír, azé a Jancsó Béláé, akinek mind a személyiségét, mind a munkásságát nagy részletességgel követi végig a szerző. Befejezván a *Triannoni hófogságban*, csak arra gondolhatunk, hogy íme: kezdenek kirajzolódni egy Jancsó-monográfia erővonalai – és még abban a privilégiumban is része lehetett az olvasónak, hogy beletekinthetett az alkotó műhelyfolyamataiba. És tanulságos az is, ahogyan megtudhatjuk a kötetből: a levelezés miképpen került megmentésre Cseke által – gyakorlatilag órákkal a potenciális megsemmisülése előtt –, és miként menekült meg, szintén valóságos módon, a Securitate házkutatásainak kézirat-megsemmisítő törekvéseitől (302. old.).

Ezek után nem csoda, hogy szerzőnk munkásságának jelentős részét ennek a különleges és – amint kiderül ebből a tanulmánygyűjteményből is – különlegesen hatékony személyiségnek a *kulturális lenyomatának* a felfejtésének szentelte. A megmentett leveleknek már a harmadik részét lapozhattuk a tavaly januárban, egy különlegesen örömtelire sikerült születésnap ünnepség keretén belül,¹ és

Deák Anita felvétele

reméljük, a negyedik kötet is nemsokára tanulmányozható lesz a nagyközönség számára is. Mindaddig érdekes *teaser*ként használhatjuk az általunk ismertetett kötetet, amely ennek a kiterjedt levelezést folytató, tudományos társaságokat, szakköröket, folyóiratokat, eseményeket stb. fáradhatatlanul szervező Jancsó Béla-sors eszmetörténeti jelentőségű cselekedeteit veszi sorba – cselekedeteket, amelyeket, sajnos, legtöbbször immár csak a levelek által tudunk Jancsó Béla személyéhez kapcsolni, hiszen emléke, a „Bevezető” fejezetben említett kommunista cenzúrának köszönhetően nem épülhetett be az 1989-es romániai rendszerváltás utáni magyar köztudatba olyan szervesen, mint mondjuk Kós Károly vagy Benedek Elek alakja. A „Bevezető” azért fontos, mert benne tulajdonképpen a Cseke-életmű krédóját találjuk: „...értelmiségi nemzedékek egész sora úgy nőtt fel a totalitarizmus időszakában, hogy nem szerezhették áthagyományozott ismereteket a két világháború közti önvédelmi és társadalomépítési tapasztalatokról. Ez a felismerés riasztott munkára a kilencvenes évek első felében...” (6. old.). Úgy gondoljuk, Cseke Péter a romániai kommunizmus cenzúráról fojtogatott szellemi környezetében ezekben az életpéldákban találta meg a kitartáshoz és végül a hatékonysághoz vezető erőt, a Jancsó Béla-életmű és -életpálya példaként való kezelése segíthette át őt azokon a – manapság nehezen felfogható – retteneteken, amelyeket a román biztonsági szolgálat folyamatos zaklatásai, megfigyelései, lehallgatásai, házkutatásai jelentettek. És valóban ez történt: lassan már számunkra, a két világháború közti szellemi műhelyek fejlesztéseitől mesterségesen elzárt olvasók tömegei számára is egyértelművé válik, hogy annak, hogy egyáltalán megőrizhettük az anyanyelvünket, és fontos történelmi eseményeink nem veszték feledésbe az *erdőn túli területeken*, Jancsó Bélának, Szabó Dezsőnek, László Dezsőnek, de Dsida Jenő állhatatos kultúrakatalizáló tevékenységének, Jancsó Elemérnek a Sorbonne-ról hozott, európai léptékű tájékozottságának is köszönhetjük Kós Károly és Benedek Elek mellett. Kós Károly és Benedek Elek életművei, úgy, ahogy, átmentődtek a kommunizmus mocsarán, viszont Cseke kötete azért roppant tanulságos számunkra, mert az erdélyi magyar kulturális transzfer olyan vonulataira mutat rá, amelyek mindmáig meghatározóak, viszont kevesünk szellemi horizontjában foglalják el az őket – jelentőségük, léptékük miatt – megillető helyet.

Érdekes történet bontakozik ki előttünk a Nap Kiadó által készített, roppant kellemesen lapozható, jó minőségű lapra nyomtatott és ritkán látott eleganciával kötött kiadvány lapjain: olyan kisebb-nagyobb közösség működéséről szerezhetünk tudomást, amelyek egyfelől számos, történelmi fontosságú személyiségnek szolgálták műhelyként, másfelől meg olyan sűrű hálóként szőtték át a Kárpát-medencét – mind az anyaországot, mind az „elszakított részeket” –, hogy gyakorlatilag életben tudták tartani azokat a szellemi folyamatokat, melyek szükségesek egy kultúra folytonosságának megőrzéséhez. A teljesség igénye nélkül említjük a Cseke-kötetben és a korábbi tanulmányokban szintén fontos szerepet játszó *Erdélyi Fiatalokat* és a körükük kiépült mozgalmat, de a már említett *Hitel* is fontos szerepet játszott abban, hogy megőrizzük azokat a kulturális referenciákat, amelyeket nap mint nap használunk, magától értetődően, anélkül, hogy reflektálnánk jelentőségükre. És itt jutottunk oda, hogy kitekintsünk a kötet egy másik dimenziójára: ebben a könyvben Cseke tulajdonképpen a szükségeszerű koope-

ráció abszolút apológiáját írta meg, annak a történetét, hogy a két világháború között miképpen valósult meg a magyar közösség szellemi újjáépítése, határokon átívelő újjáegyesítése az irodalom, a kultúra számára teremtett közös referenciákkal, de ugyanakkor akár a mindennapi életvitelmodellek közös elemzésével, optimalizálási kísérleteivel. Figyelemreméltó fejezet itt a Buday György, végül emigrációba kényszerült grafikus története, aki a Szeged környéki falvakat járva döbbsent rá arra, hogy milyen rendszerszintű problémákkal küszködik a magyar paraszti réteg – és érdekes megfigyelni, hogy Cseke Péter milyen kapcsolatokat fejtett föl Buday felismerése és Németh László „falu-javító” tevékenységei között (175. old.). Azonban, mint mindenütt ebben a kötetben – és, ebből következtethetjük, a hajdani Transsylvania társadalmának minden területén –, itt is Jancsó Béla tevékenységének nyomára bukkan szerzőnk, amint az országokat átlevelező Jancsó Béla tanulságos szociográfiák szerkesztését szeretné elérni, melyek a szegedi tanyavilág problémáiról és megoldásmechanizmusairól beszéltek volna Magyarország- és Erdély-szerte (187. old.). Ám minden nem Jancsón múlt, így ez a komplex, határokon átívelő kulturális-gazdasági kooperációtervezet nem tudott hatékonyra kristályosodni.

A kötetben Cseke végigköveti, hogy miképpen próbáltak a megcsönkített anyaország és a leszakított „tartományok” kivergődni a *trianoni hófogságból*, milyen szellemi műhelyeket hoztak létre ennek érdekében, és miképpen indítottak el ígéretes konstrukciókat, melyeket aztán lendületből söpört el a második, kultúránk számára újólag majdnem végzetes világégés. (Ki tudja, lesz-e harmadik, és ha igen, mi marad nyelvünkéből, sajátos tudásainkból, alkotásainkból? Vagy már nincs is szükség háborúkra ahhoz, hogy kultúrák olvadjanak menthetetlenül semmivé a médiával gyorsított globalizáció boszorkányüstjében?)

Sokat és alaposan értekeznek a könyv például a budapesti Bartha Miklós Társaságról és annak sűrű, erdélyi kapcsolatrendszeréről (161–166. old.), de részleteiben elemzi Jancsó Elemér, József Attila és Mikó Imre külföldi tanulmányútjainak jelentőségét, az így kiépített kapcsolatrendszereknek a megtartó erejét, kultúrareformáló jelentőségét, Balázs Ferenc és Benedek Elek itthonvilágokat kiépítő kapcsolatát. Ugyanitt említhetjük a többek által megálmodott, népeket összekötő konstruktív szövetség, egy, a Duna-menti népeket konföderációba szervező sajátos államszervezet egyik teoretikusát, Balogh Edgárt is, aki Csehszlovákiában szervezett ifjúsági szervezetét (a Sarlós-mozgalmat) összekapcsolta Erdély és Magyarország hasonló lendületű csoportjaival – így a szegedi Bethlen Gábor körrel, a már említett Bartha Társasággal, valamint progresszív erdélyi ifjak szerkesztőseivel, tudós társaságaival. És már meg sem lepődünk, amidőn itt is egy Jancsó Béla-féle kezdeményezésre bukkanunk, aki a „haladó magyar ifjúsági csoportok” számára kongresszust szeretett volna szervezni – hol másutt, mint Kolozsváron. Ám, mint sok előremutató projektjébe, esetlegesen kultúrareformáló, gazdaságfelfuttató kezdeményezésébe, ebbe is kegyetlenül belenyúlt a Történelem, és nem sikerült létrejönnie annak a találkozásnak, amely talán elejét vehette volna annak, hogy a második világháború oly végzetesen érintse a Kárpát-medence magyarságát (159–160. old.).

Jancsó Béla élete azonban nem csak a sors által félbeszakított kezdeményezések sora: segítségével születik újjá az első nagy gazdasági világválság után az *Erdélyi Fiatalok* programja (125. old.), amely mozgalom viszont konkrét és máig érződő lenyomatot hagyott a romániai magyarok *kulturális viselkedésében*, szellemi referenciáiban – s mint fentebb említettem: nem csak explicit, dokumentálható vonatkozásokat, hanem attitűdöket, informális rendszereket, erős intézményi és informális kapcsolatokat a román többség értelmiségi elitjének nyitott szellemű tagjaival, amelyek referenciaként szolgáltak a későbbi interetnikus kapcsolatrendszerek folyamatos javításához, az időnként meg-megszakadó párbeszédfonalak újravételezéséhez.

Cseke ebben a kötetében tulajdonképpen amellet érvel, számtalan, két világháború közti magyar és román példából kiindulva, hogy kisebbségi létünkben adódó sajátosságokat kihasználva lehetséges olyan kulturális – és, miért ne, gazdasági – megvalósítások létrehozása, melyekkel egy-egy ország minden polgára gazdagabbá, teljesebb világnézetűvé válhatna. Sokat hivatkozik e tekintetben Balázs Ferencre, aki hasonlóképpen érvelt a kisebbségi tudatnak *kisebbségi tudatossággá* történő fejlesztése és a létező erőforrások optimálisabb felhasználása mellett (127. old.).

Itt kiemelendő és hangsúlyozandó a László Dezső által hirdetett elvrendszer is, amelynek relevanciájához ma sem fér kétség. László már 1935-ben azt hangsúlyozta, állapítja meg Cseke (118. old.), hogy a román többséggel egyetértést, közös referenciákat kell létrehozni, és ezért minékünk, magyaroknak is sokat kell tennünk: „Oda kell a [román] közvéleményt formálni, hogy minden kisebbségi sérelem az állam presztízsének sérelmét jelentse”, idézi Cseke (119. old.) az *Erdélyi Fiatalok* mozgalomának keretén belül létrejött *A kisebbségi élet ajándékai* című László Dezső-cikkből, amely akár kiáltványnak is beillene, főképp napjaink globalizálódó, de valamiért kulturális sajátosságaihoz erősen ragaszkodó világában. Ennek a gondolatnak, a többség és a kisebbség egyetértés-megteremtésének hangsúlyozott aktualitása van napjainkban (2021. januárja) azután, hogy az Európai Bizottság nem a várt módon fogadta a *Minority SafePack*-ként ismert kisebbségvédelmi kezdeményezést – azt az iniciatívát, amit a kontinens több mint egymillió polgára írt alá, és amely azt szerette volna elérni – hosszabb távon, természetesen – hogy a kisebbségvédelmi kérdések ne kizárólag az Európai Unió tagállamainak hatáskörébe tartozzanak.²

Mindezek ellenére, üzeni a kötet, igenis lehetséges az egyetértés, lehetséges a párbeszéd, az együttműködés, és ezek által a lehetséges a kultúra továbbörökítése, a civilizáció fejlesztése, az elmaradt kongresszusok megtartása, a divergens eszmék közelítése. Lehetséges, hogy párbeszédet folytasson az „alulról történő szerveződés” elvét valló *Erdélyi Fiatalok* és az értelmiség szervező szerepére nagyobb hangsúlyt fektető *Hitel* (275. old.), és talán még lehetséges, hogy egy, az *Erdélyi Fiatalok*hoz hasonlatos szellemi műhely elérje azt, hogy Európa népeinek kulturális horizontjai integrálódjanak egy közös, haladó jövőképebe (54. old.).

Cseke Péternek ezen „rejtett Jancsó Béla-kismonográfiája” tehát azt üzeni nekünk: lehetséges az, hogy nemzedékek tudása *nyíltan áthagyományozódjék*, és ne történjenek oly nagy referenciavesztések, melyekről a „Bevezető”-ben számol

be (5. old.). Csak épp össze kell fogni, együtt kell dolgozni, és – ahogy Dsida is megcselekedte – személyes áldozatokat kell hozni (125. old.). Ma is megható olvasni azt, ahogy Jancsó Béla írt az *Erdélyi Fiatalok*ban Dsida paradigmateremtő adminisztratív munkájáról – amiről ma semmit sem tudnánk, ha Cseke Péter nem készítette volna el ezt az *áthagyományozó* összesítést számunkra.

És a kulturális áthagyományozások horizontjainak bővítéséhez hozzájárul a Nap Kiadónál megjelent „Cseke-trilógia” két korábbi kötete is: a 2016-os *Borongós ég alatt*, amely az alkotó sajtótörténeti tanulmányait fűzi monografikus igényű rendszerbe, és a 2019-es *A teljesség sóvárgása*, amely az életműnek egy másik fontos vonulatába, az irodalomtörténeti kutatásokba nyújt betekintést. Viszont, mint fentebb is jeleztük, ebben a harmadik, 2020-ban megjelent, mind az életrajzi, mind pedig az episztémikus vonatkozásokat szervesen összeolvasztó eszmetörténeti kötetben találkozhatunk legközelebből szerzőnkkel: azzal a Cseke Péterrel, aki mindmáig folyamatosan azon dolgozik, hogy az erdélyi magyarság rendelkezzen azokkal a hatékony intézményekkel, melyek lehetővé teszik a kooperáció segítségével megvalósuló kulturális transfert, nemzedékek tudását mentvén át az időkön.

Jegyzetek

1 Cseke Péter (2019). *Jancsó Béla levelezése III. 1935–1940*, Kriterion Könyvkiadó.

2 Tárnok Balázs (2019). A minority safe pack európai polgári kezdeményezés és a magyarországi aláírásgyűjtés tapasztalatai, *Létünk*, 2., 136–137.